

A digitális esélyegyenlőség helyzete Magyarországon

A digitális egyenlőtlenségek leküzdésére irányuló állami programok
(2003-2005)

A szerző tanulmányában a digitális esélyegyenlőséggel kapcsolatos társadalmopolitikai intézkedések eredményeit tárgyalja, a digitális megosztottság csökkentésének és a hagyományos társadalmi kirekesztődés kezelésének új lehetőségeit vizsgálva az információs társadalomban. Bemutatja és kritikailag elemzi az esélyegyenlőség biztosítására az adott időszakban indított programokat, elsősorban az internethasználat ösztönzésére irányuló stratégiára koncentrálva. Megállapítja, hogy a bonyolultan megfogalmazott állami célkitűzések elvi szinten megfelelőek, a programok megvalósítása azonban sok kívánnivalót hagy maga után.

Kulcsszavak: *digitális esélyegyenlőség, digitális megosztottság, hátrányos helyzetű csoportok, területi egyenlőtlenségek*

Szerzői információ:

Kiss Mónika

Szociálpolitikus a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet munkatársa. Szociális informatikával, foglalkoztatáspolitikával és a digitális esélyegyenlőséggel foglalkozik.

E-mail: kimka@elte.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Kiss Mónika. „A digitális esélyegyenlőség helyzete Magyarországon”.

Információs Társadalom VII, 3. szám (2007): 83–101.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VII.2007.3.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Kiss Mónika

A digitális esélyegyenlőség helyzete Magyarországon

A digitális egyenlőtlenségek leküzdésére irányuló állami programok (2003–2005)

Digitális esélyegyenlőség

A digitális egyenlőtlenségek két oldaláról

Az információs társadalomban az információ birtoklása és az információkezelés minősége új társadalomstrukturáló tényezőt jelent, ami új kihívások elé állítja a társadalompolitikát.

A hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek és az új strukturáló tényezők, a digitális egyenlőtlenségek kapcsolatának két iránya van: egyrészt a hagyományos egyenlőtlenségek befolyásolják (magyarázzák) az információs eszközökhöz való hozzájutást, azaz a meglévő egyenlőtlenségekhez új egyenlőtlenségek kapcsolódnak, másrészt az új strukturáló tényezők felülírhatják, megváltoztathatják a meglévő egyenlőtlenségeket: az információhoz való hozzájutás, az infokommunikációs eszközök használata befolyásolja (magyarázza) a társadalmi státuszt (Bognár–Galács, 2004). Fontos megjegyezni, hogy egy-egy szociológiai kutatásnál ezeket az irányokat el kell különíteni, de a valós társadalmi folyamatokban ezek a folyamatok dinamikusan hatnak egymásra. E folyamatoknak és kölcsönhatásoknak két kimenetele van: az új társadalmi formáció a pesszimista előrejelzések szerint növeli a meglévő egyenlőtlenségeket, és szűkíti a társadalmi esélyeket, az optimista előrejelzések szerint viszont csökkenti a meglévő társadalmi különbségeket, és esélyt teremt a leküzdésükre (Dessewffy–Galács, 2002).

A folyamat egyik oldalát írja le a *digitális megosztottság* fogalma, melyet 1997-től használnak annak megragadására, hogy a társadalmi helyzet hogyan befolyásolja az infokommunikációs eszközök használatát, azaz áttételesen az információs társadalomba való bekapcsolódásban tapasztalható egyenlőtlenségeket méri különböző dimenziók mentén.

A digitális megosztottság fogalmát bíráló Ernest J. Wilson arra hívja fel a figyelmet, hogy a pusztán *fizikai hozzáférése*n és az azt befolyásoló alapmutatókon belüli egyenlőtlenségeken túl meg kell különböztetni további három szintet: a *kognitív hozzáférést*, azaz a felhasználó intellektuális képességeit és képzettségét, a *tartalmi hozzáférést*, azaz a felhasználó számára megfelelő tartalomkínálatot, és végül a *politikai hozzáférést*, azaz a társadalmi-politikai intézményekhez való kapcsolódást, ezek befolyásolását. A megosztottság kérdése ezek alapján tehát úgy merül fel, hogy az egyéni készségek és a gazdasági-társadalmi-politikai keretfeltételek együttesen biztosítják-e mind a négy típusú hozzáférést, vagy pedig kirekesztés, illetve kirekesztődés tapasztalható valamegyik hozzáférési területen (Digitális egyenlőtlenségek, 2003).

A különböző társadalmi dimenziók mentén mért különbségek tehát önmagukban nem jelentenek megosztottságot, csak ha jelentőssé, tényleges hátrányt okozóvá vál-

nak. Ezért érdemes a *digitális esélyegyenlőség* fogalmát használni, ami a hozzáférés és a használat valamennyi tényezője tekintetében a viszonylag kiegyenlített hozzáférés mindenki számára megvalósuló biztosítását fejezi ki. A digitális esélyegyenlőség megteremtése egyfelől megakadályozza, hogy a több dimenzió mentén létrejött, többszörösen összetett hátrányos helyzetekre ne rakódjon rá egy újabb dimenzió, a számítógép- és internethasználat területén tapasztalható különbségek *ne növeljék* a társadalmi kirekesztést. A digitális esélyegyenlőség másik oldala az, hogy a számítógép- és internethasználat – tágabban az információs társadalomba való erőteljes bekapcsolódás – azonban a hagyományosan hátrányos helyzetű és/vagy kirekesztett csoportok számára új esélyt is jelent, az információs társadalomba való bevonódás *csökkentheti* (bár csodaszerként meg nem szüntetheti) a hagyományos társadalmi integrációt akadályozó hátrányokat.

Ferge Zsuzsa meghatározása szerint a szociálpolitika többek között „kielégít bizonyos, a piaci (vagy piaci jellegű) kapcsolatok révén nem megfelelően kielégíthető szükségletet” (Ferge-Várnai, 1987: 24). Azt, hogy mi számít szükségletnek, többek között az adott társadalom gazdasági fejlettsége és értékei befolyásolják. A társadalomban való „teljes” élethez, a társadalomból való kirekesztődés megakadályozásához ma már nem elég az életben maradáshoz szükséges javak megléte. Amartya Sen a kirekesztést a társas életből való kirekesztődésként értelmezi, s a társadalomban való „szegyenkezés nélküli” részvétel lehetőségét, a társas interakciókban való részvétel fontosságát hangsúlyozza (Sen, 2003, 2004).

A fentieket kibővítve: a szociálpolitika feladata tehát a különböző társadalmi (akár piaci, akár bürokratikus) mechanizmusok által előidézett társadalmi kirekesztés csökkentése, a hátrányos társadalmi helyzet enyhítése. A digitális esélyegyenlőség fogalma és az azt megvalósítani kívánó stratégia így két dolgot takar egyszerre: annak a lehetőségét, hogy megakadályozható legyen egy új megosztó dimenzió ráakadása a hagyományos egyenlőtlenségi dimenziókra, és a hagyományos egyenlőtlenségek csökkentésének lehetőségét a számítógép- és internethasználat segítségével. Az információs társadalomba való bekapcsolódás tehát eszköz is lehet a hátrányos helyzet leküzdésében, az infokommunikációs eszközök használata javíthatja a hátrányos helyzetű csoportok esélyeit a felzárkózásra, ugyanis a szociálpolitika klasszikus „hálót adj, ne halat” elve alapján e segítő eszközök felhasználásával könnyebben küzdhetik le hátrányaikat. Sajnálatos paradoxon, hogy a digitális megosztottságból adódóan éppen azok a hátrányos helyzetűek jutnak a legnehezebben a segítő eszközökhöz, akik a legtöbbet tudnának profitálni a felhasználásukból.

A gyakorlatban ez a két eltérő társadalmi hatásmechanizmus (a társadalmi helyzet kihat az internethasználatra, s ugyanakkor az internethasználat befolyásolja a társadalmi helyzetet) általában nem válik el egymástól. Például a JAWS olvasóprogramnak a vakok rendelkezésére bocsátása egyszerre jelent számukra bekapcsolódást az információs társadalomba és eszközt társadalmi kirekesztettségük csökkentésére.

A digitális megosztottság jellemzői

Terjedésmélet és esélyegyenlőségi problémák

A digitális megosztottság kialakulásának és jellemzőinek leírására kitűnő fogalmi keretet ad Everett M. Rogers 1962-ben közzétett háromszakaszos innovációterjedési elmélete, melyet Molnár Szilárd kibővített, az innovációterjedés egyes szakaszaihoz hozzárendelve a digitális megosztottság annak megfelelő típusát, illetve problémáját (Dessewffy–Galács, 2002: 28–40; Molnár, 2002).

A *korai adaptáció* szakaszában az innováció terjedése lassú, az innovációban a „*korai adaptálóknak*” nevezett társadalmi csoportok vesznek részt: e csoportok együttesen a lakosság kb. 15%-át teszik ki. E szakaszban a számítógépes eszközök és az internet elterjedtsége alacsony, a *hozzáférési* megosztottság a jellemző. Tipikus probléma az internethez való hozzáférés: a „hozzáférő” és a „nem hozzáférő” közötti különbség adja a digitális megosztottság tartalmát. A probléma tehát a fizikai elérés biztosítása egyes régiókban, továbbá a településeken belül esetleg egyes szegregált körzetekben, valamint az eszközök tényleges megközelíthetőség tétele: az utóbbira példa a fizikai akadálymentesítés a fogyatékkal élők számára. A hozzáférés minél szélesebb körű biztosításában fontos szerepet kapnak a közösségi hozzáférési pontok.

A *nekirugaszkodás* szakaszában a terjedés nagyon felgyorsul, az innováció a társadalom többsége számára elérhetővé válik, és a többség azt használatba is veszi. A nekirugaszkodás szakaszában a „*korai többség*” teszi magáévá az újítást. Ezután az újítás terjedésének mértéke lassul: a nekirugaszkodás szakaszának végén csatlakozik a „*kései többség*”. Mivel az internethez a nekirugaszkodás szakaszában a lakosság egyre jelentősebb része, majd a többség is már hozzá tud jutni, az válik releváns kérdéssé, hogy ki használja a számítógépet és az internetet, és ki nem. A digitális megosztottságnak ebben a típusában már jelentős szerepet játszik a digitális írástudás megléte vagy hiánya. A lényeges különbség a „használók” és a „nem használók” között van. A probléma éppen a felhasználóvá válás folyamatában mutatkozik: kérdés, hogy megszületik-e a felhasználóvá váláshoz szükséges motiváció, illetve kialakulnak-e az ehhez szükséges *készségek*. A második szakaszban a digitális megosztottságot csökkentő eszközöknek a hozzáférés biztosításán túl a képzést és a kései adaptálókat vagy a hátrányos helyzetűek számára nyújtott szolgáltatások (például távmunka, távtanulás) fejlesztését kell megcélozniuk.

Végül a *telítődés* szakaszában az innováció terjedése lassabbá válik, de ekkor az innováció már a társadalom majdnem valamennyi tagja számára elérhető. A telítődés szakaszában a lakosság nagy része számítógép- és internethasználóvá válik, kivéve a „*lemaradókat*”. A fő kérdés a telítődés szakaszában a használók közötti minőségi különbségek okozta megosztottság. Az optimista jóslatok szerint ezek a különbségek nem hoznak magukkal komoly hátrányokat. A probléma ebben a szakaszban: egyes, még nem vagy csak lassan csatlakozó csoportok számára nincsenek megfelelő *tartalmak*.

A kutatók véleménye azonban megoszlik abban a kérdésben, hogy ez a folyamat hogyan zajlik le. Az amerikai kutatások szerint a hozzáférés biztosításával a digitális megosztottság megszűnik, azaz „aki akar, az csatlakozik”. Az európai kutatások azt hangsúlyozzák, hogy a második szakaszra jellemző készségbeli különbségek mentén

létre jövő „tudásszakadék” továbbra is fennáll, vagyis „aki akar, az nem feltétlenül képes csatlakozni”. Így a második szakaszra jellemző problémák megszüntetése nélkül nem beszélhetünk a digitális megosztottság megszüntetéséről vagy a digitális esélyegyenlőség megteremtéséről.

A telítődés szakaszával kapcsolatban két fontos társadalompolitikai szempontot kell megfogalmazni. Egyrészt nem lényegtelen, hogy a telítődés szintje hol húzódik, és mi ennek az oka. Feltehető, hogy ha a társadalom döntő többsége számára sem az anyagi lehetőségek, sem a szükséges készségek hiánya nem jelent akadályt az internet használata előtt, akkor a szűk nem csatlakozó réteg más okokból marad ki. E réteg tagjainak egy része lehet önkéntes kimaradó, de sokan közülük biztosan nem azok. (Analogiaként: valóban sok értelmiségi szabad akaratóból nem vesz televíziót. Ugyanakkor vannak még mindig olyanok is, akik még egy televíziót sem engedhetnek meg maguknak.) Továbbá a kirekesztődés problémája attól még nem szűnik meg, ha a társadalomnak „csak” egy szűk rétege jellemző. A másik fontos probléma a bekapcsolódás már említett és Wilson által is jelzett minősége. Valaki használhatja az internetes tartalmakat például játékokra, de ez még nem jelenti azt, hogy el tudja és el is akarja érni a gazdasági-politikai életben való boldogulást elősegítő tartalmakat, szolgáltatásokat. Az állami szabályozás vagy a szociálpolitikai beavatkozás tehát ebben az utolsó szakaszban is indokolt lehet, amennyiben ezek a tartalmak nélkülözhetetlenek a társadalmi integrációhoz.

A „digitális olló”

A számítógép- és internethasználat elterjedésének felgyorsuló szakaszában a digitális megosztottság növekszik, és az információs társadalomba való bekapcsolódás szempontjából nem valósul meg az esélyegyenlőség. A használó és nem használó csoportok között szétnyílik az úgynevezett „digitális olló”. Ennek több összetevője van: a használó csoportokban, illetve társadalmi közegekben intenzívebbé, teljesebbé válik a használat, míg más társadalmi csoportokban a motiváció vagy a megfelelő készségek hiánya, esetleg kulturális gátlások miatt a használat lassan terjed, vagy meg sem kezdődik.

A digitális esélyegyenlőség megteremtése azt jelenti, hogy a digitális olló a lehető legkisebb mértékben nyílik ki, a digitális megosztottság időben nem húzódik el, és az innováció terjedésének minden eleme (hozzáférés, készség, tartalom) a lehető leghamarabb megvalósul. Ez részben felzárkóztató gazdaságpolitika: a „korai adaptálók” és a „korai többség” esetén. A „kései többség” és a „lemaradók” esetében azonban a társadalmi integrációt elősegítő, esélyteremtő szociálpolitika. A diffúziós elméletből az is következik, hogy azoknak a társadalmi csoportoknak az esetében, amelyek a lemaradók jellegzetességeit viselik, a második és a harmadik diffúziós szakasz problémájának a kezelését is előbbre kell hozni, hiszen azoknak a csatlakozását kulturális és készségtényezők is akadályozzák. Addig nem is fognak bekapcsolódni, amíg azt nem látják hasznosnak (nincsenek megfelelő tartalmak, vagy az általuk használt eszközökkel azok nem érhetők el), vagy amíg már nem érzik túl nagy ugrásnak a számítógép-, illetve internet-használathoz szükséges készségek elsajátítását.

Magyarország a kutatások szerint jelenleg az első szakasz végén, a második szakasz elején van: a digitális szakadék növekszik, az akadályok egyre kevésbé anyagi ter-

mészetűek, inkább mentális jellegűek (*Digitális egyenlőtlenségek*, 2003; *Digitális szakadék monitor*, 2004; Molnár et al., 2005; Magyar Információs Társadalom Éves jelentés 2005). Az alacsonyabb jövedelmű és státuszú személyek távolmaradásának egyik fő oka az, hogy az általuk keresett tartalmak tipikusan a drágább széles sávon érhetőek el (Pintér 2002; Rigler 2002).

A digitális megosztottság dimenziói

A különböző társadalmi csoportok – társadalmi helyzetükből fakadóan – tipikusan korán vagy későn csatlakoznak az információs társadalomhoz. Eltérő társadalmi helyzetből fakadóan jön létre közöttük digitális megosztottság. A gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével (Bourdieu 2000) kevésbé rendelkező csoportok az új társadalmi formációban megjelenő előnyökkel is kevésbé tudnak élni, ha később csatlakoznak hozzá. Ezt a digitális megosztottságot az úgynevezett társadalmi dimenziók vagy azok együttes hatása mentén mérhetjük.

Az információs társadalom kutatása terén úttörőnek számító Pippa Norris a digitális megosztottságot öt dimenzió mentén mutatja be: foglalkozás, jövedelem, iskolázottság, nem és kor. Az Egyesült Államokban ezt az öt dimenziót általában az etnikai hovatartozás egészíti ki, míg az Európai Unió országaiban többnyire a regionális elhelyezkedést tartják meghatározó és vizsgálandó dimenzióknak (Molnár, 2002; Galács–Molnár, 2003; *Digitális egyenlőtlenségek*, 2003; *Digitális szakadék monitor*, 2004). Sajátos magyarországi megosztó dimenziót jelenthetnek a lakáskörülmények: az albérlők bekapcsolódása lassúbb, mint a lakástulajdonosoké (nem írhatnak alá például valamely szolgáltató melletti hűségnyilatkozatot).

Célcsoportok

A digitális esélyegyenlőség másik oldala az, hogy ha a hátrányos helyzetűek az információs társadalomba a többséggel egyidejűleg be tudnak kapcsolódni, akkor hátrányos helyzetüket csökkenthetik. A lemaradók azonban általában a többszörösen hátrányos helyzetű csoportok, melyeknek a tagjai több szempontból is jelentősen rosszabb helyzetben vannak a társadalom átlagánál. Számukra az információs társadalomba való bekapcsolódás eszköz lehet e hátrányok csökkentésére: az izoláció és a kirekesztés oldására, tőkehiányaik csökkentésére. A csatlakozás nem csodaszer, ami a hátrányos helyzetet megszünteti, de egy-egy dimenzió mentén javulást hozhat, valamilyen meglévő tőkéjük növelését, jobb hasznosítását teszi lehetővé.

Az új infokommunikációs lehetőségektől talán a *fogyatékossgal élő személyek* kaphatják a legtöbb esélyt. Ez a célcsoport van leginkább a figyelem fókuszában. Az 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról 7. § (2) kimondja: „Az információs társadalom nyújtotta lehetőségek erősítik az esélyegyenlőséget a fogyatékos személyek számára. A fogyatékos személyt az információs esélyegyenlőség megilleti az információs társadalmi szolgáltatások igénybevételekor.” Ugyanakkor a fogyatékossgal élők – a társadalmi átlagnál szűkösebb bevételi forrásaik miatt – általá-

ban lassabban tudnak bekapcsolódni az információs társadalomba. Vannak pozitív külföldi példák: Olaszországban a társadalombiztosítás támogatja a fogyatékkal élők rehabilitációs céllal történő számítógép- és kiegészítőeszköz-vásárlását (Simák–Borovitz, 2003). Ez a megoldás Magyarországon is követendő példa kell hogy legyen. A fogyatékkal élők körében minden speciális csoport speciális segítséget kaphat. A *mozgáskorlátozottak* számára közlekedési nehézségeik miatt kiemelkedő jelentőséggel bír az internet: fizikai izoláltságukat enyhítheti a világhálóra való csatlakozás. A távoktatás és a távmunka révén új lehetőségek nyílnak meg előttük, hiszen nem kell bejárniuk az oktatási intézménybe vagy a munkahelyükre. A *halláskárosultak* és a *beszédhibával* élők számára segítség, hogy a digitális kultúrában fogyatékoságuk teljesen kiküszöbölhető az írásban történő kommunikáció révén. A *látássérülteknek* speciális eszközökre van szükségük ahhoz, hogy használni tudják a számítógépet és az internetet. Az interneten még kevés vakok által is használható honlap érhető el, de vannak pozitív jelek arra, hogy ez a helyzet a jövőben javulni fog. Vannak országok, ahol törvényi szinten szabályozzák a honlapok teljes körű elérhetőségét: Ausztráliában a kereskedelmi honlapoknak is mindenki számára elérhetőnek kell lenniük. Két precedensértékű bírósági ítélet is született már (az amerikai AOL, illetve az ausztráliai Olimpiai Bizottság ellen): ezekben az esetekben nem látó személyek pereltek be szolgáltatókat, mert nem tudták elérni *online* szolgáltatásaikat. A bíróság mindkét eljárásban elírta a kifogásolt szolgáltatás technikai módosítását (Simák–Borovitz, 2003).

A hazai *romák* többsége többszörösen hátrányos helyzetű, s ez a csoport mélyen alulreprezentált a számítógép- és internethasználatban. Ennek elsődleges oka a szegénység. Súlyosítja a helyzetet a diszkrimináció: egy kutatás szerint a közösségi hozzáférési pontokon és a könyvtárakban internetezni, számítógépet használni akaró romákat gyakran „kinézik” onnan (Esély-kutatás „A”, 2002) Az internet használata elősegítené a társadalmi integrációt, csökkenthetné kirekesztettségüket. A közérdekű információkhoz való könnyebb hozzáférés enyhíthetné kiszolgáltatottságukat. A távoktatás vagy a távmunka révén azoknak a távolabbi településeken élő romáknak is esélyük lenne a tanulásra, akik a lakóhelyüket az oktatási intézményektől, illetve a munkahelyektől elválasztó nagy távolság és a bejárással járó költségek miatt nem tudnak tanulni vagy dolgozni. A romák nagy része igen kevés jövedelemmel rendelkezik, ezért az egyéni hozzáférés általában megfizethetetlen számukra, tehát esetükben a közösségi hozzáférési pontoknak kiemelkedő szerepük van.

Az *állami gondozottak* szintén többszörösen hátrányos helyzetű társadalmi csoportot alkotnak: mind gazdasági, mind kulturális, mind társadalmi tőkájük az átlag alatt van. Társadalmi integrációjukat, kulturális felzárkóztatásukat nagyban segítheti az infokommunikációs eszközök használata, ráadásul az ő esetükben a hozzáférést, illetve a használat segítségét koncentráltan az intézményben is meg lehet oldani.

Mind a digitális megosztottság, mind a hagyományos hátrányos helyzet egyik kiemelt mutatója az alacsony iskolázottság. Az *alacsony vagy nem megfelelő végzettségűek* a munkaerőpiacon hátrányos helyzetben vannak. A számítástechnikai eszközök, az internet nyújtotta szolgáltatások készségfejlesztéssel, távoktatással, nem hagyományos képzési formákkal javíthatják pozícióikat. Részben hasonló helyzetben van egy másik szociálpolitikai célcsoport, a *munkanélküliek*. Mivel a munkanélkülieknek nincs kellő bevételük, a közösségi hozzáférési pontok megoldást jelenthetnek számukra mind a

hatékonyabb munkakeresésben, mind a sorstársakkal való kapcsolattartásban. Ez csökkentheti a munkanélküli létükkel együtt járó mentális problémákat, feleslegességérzetüket. A harmadik hasonló csoportot az *alacsony jövedelműek* alkotják. Az alacsony szintű számítógép- és internethasználat egyik fontos oka Magyarországon a szegénység. A közösségi hozzáférési pontok biztosítása ugyan önmagában nem szünteti meg a szegénységet, de csökkentheti a szegények kirekesztettségét. Külföldi példák tanúsága szerint hatékony segítséget jelent az IKT eszközök használata a *hajléktalanok* ellátása, illetve a *migránsok* segítése és integrációja terén is.

Az esélyegyenlőség digitális eszközökkel való elősegítése szempontjából el lehet különíteni két demográfiailag jól körülhatárolható további célcsoportot is. Az *idős emberek* koruknál fogva kimaradtak a számítástechnikai oktatásból, legtöbbjük nem ért a számítógéphez, s így az internetet sem tudja használni. Ők segítség nélkül nem tudnak előbbre lépni ezen a téren. Alacsony jövedelmük miatt az otthoni számítógép és az internetkapcsolat elérhetetlen marad számukra, így a közösségi hozzáférési pontoknak nagy szerepük lehet bevonásukban. Kapcsolódásuk az internet világához növelheti társadalmi integrációjukat és könnyebbé teheti személyre szabott szolgáltatások igénybevételét. Gyakran hasonló helyzetbe kerülnek a *kismamák* és elsősorban a *gyermeküket egyedül nevelő nők* is. A kisgyermek nevelése ideiglenesen izolált helyzetet teremt, s ennek következtében a gyermeket nevelő kismamák egyrészt számos szolgáltatást nem tudnak igénybe venni, másrészt társadalmi kapcsolataik is beszűkülhetnek.

Látható, hogy a hátrányos helyzet részleges kiküszöbölésében elsősorban a közösségi hozzáférésre és a speciális célcsoportokra kidolgozott programokra érdemes koncentrálni. A fenti célcsoportok mindegyike nevesítve volt már a 2002-ben indított Nemzeti Információs Társadalom Stratégiában (NITS), majd az azt felváltó Magyar Információs Társadalom Stratégiában (MITS) is, de az említett sajátosságok ezekben a dokumentumokban meglehetősen elnagyoltan szerepelnek, továbbá 2003 és 2005 között speciális programok csak a fogyatékossgal élők, a romák és az idősek számára készültek.

Állami célkitűzések és programok a digitális esélyegyenlőség növelésére

A stratégia: explicit célok

A digitális szakadék csökkentésével kapcsolatban megfogalmazott állami célkitűzéseket, alapelveket, víziókat, továbbá a programok kiindulópontjául szolgáló kereteket elsősorban az Informatikai és Hírközlési Minisztérium által 2003-ban kidolgozott Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) és a hozzá kapcsolódó dokumentumok foglalják össze és fogalmazzák meg. A stratégia az *információs társadalom* megvalósításához szükséges feladatokat a koordinált módon történő végrehajtás érdekében ágazati és horizontális politikákban határozta meg. Nem kisebb célt tűzött ki, mint hogy Magyarország az EU átlagánál gyorsabb felzárkózást érjen el e téren, azaz „az információs kor több területén *gyorsabban fejlődjön*, s az európai tudástársadalmak mezőnyében feljebb kerüljön” (MITS: 11). A MITS értelmezési keretét és szemléletét a felzárkózás, a versenyhelyzet javításának szándéka, a modernizációs célkitűzések és az információs

társadalom fogalma alá tartozó megközelítésbeli sajátosságok jelölik ki. Az esélyegyenlőség megteremtését ez a távlati vízió és a hozzárendelt alapelvek általában *mellérendelt*, néha azonban csupán *alárendelt* célként jelenítik meg.

A MITS általános célkitűzése az „információ társadalmasítása”, az e-Magyarország megteremtése: az IKT-eszközök terjesztésének támogatása, az ezekkel kapcsolatos készségek és igények megteremtésének, továbbá a digitális tartalmak és szolgáltatások fejlesztésének előmozdítása. A rendkívül bonyolult felépítésű stratégiában az esélyegyenlőség a hat, – főirányokra bomló – beavatkozási terület egyikeként, illetve horizontális elvként jelenik meg. Az összesen tizenhárom úgynevezett főirány között az *esélyegyenlőséggel mint közvetlen ágazati céllal* foglalkozó főirány mellett csak négy másik főirány¹ foglalkozik akár csak érintőlegesen is a digitális megosztottsággal és/vagy az esélyegyenlőséggel. A MITS elsősorban az infokommunikációs eszközökhöz való hozzáférés és az IKT használata terén mutatkozó hátrányok kezelésére koncentrálna, különös tekintettel a közösségi internetelés biztosítására. Az esélyegyenlőségre hivatkozó programok célja elsősorban a digitális megosztottság csökkentése, ám a digitális technikáknak a hagyományos társadalmi hátrányok leküzdését segítő eszközként való megjelenítése elnagyolt bennük.

A MITS-hez kapcsolódóan készült el az esélyegyenlőségi főirányt kidolgozó Esélyegyenlőségi Részstratégia, illetve a fentiekben megfogalmazott célok programok szintjére lebontott összefoglalója, a Társadalmi integráció programfüzet. E három dokumentum céljai és célcsoportjai csak részben fedik egymást. Közös bennük pusztán az, hogy a hagyományos hátrányos helyzetű célcsoportokra vonatkozó programokat és az – elsősorban a területi – hozzáférésben a horizontális elvként biztosítandó esélyegyenlőséget jelenítik meg. Az esélyegyenlőségi stratégia megvalósítása végül három célcsoportra (romák, idősek, fogyatékossgal élők) irányult: e célcsoportok esetében az információs társadalomba való bekapcsolódást a stratégia a hátrányos helyzet leküzdésének eszközének tekinti. (Ezek a csoportok a hozzáférést megcélzó három főiránynak köszönhetően kiegészülnek a kistelepek és a hátrányos helyzetű régiók lakóival.)

Összefoglalva: az államilag expliciten megfogalmazott célok és a hozzájuk rendelt programok az esélyegyenlőség területén a vizsgált időszakban nem álltak minden esetben összhangban egymással, a potenciális célcsoportok tekintetében pedig hiányosak voltak. Az esélyegyenlőség mint cél a hozzáférés területi biztosítása, illetve a három kiemelt hátrányos helyzetű célcsoport esetében jelent meg markánsan, más területeken azonban ennek horizontális elvként való érvényesítése el volt hanyagolva.

Általános programok esélyegyenlőség megteremtését célzó vonzatai – a területi megosztottság

A 2002–2006 közötti időszakra kitűzött állami célok elsősorban a hozzáférés biztosítására, azaz az első diffúziós szakasz problémáinak kezelésére, illetve elkerülésére koncentráltak, de készültek a másik két diffúziós szakaszhoz rendelhető programok is.

¹ Ezek az *infrastruktúra*, a *hozzáférés*, a *területi egyenlőtlenségek*, a *digitális írástudás*.

Hozzáférés

Programok

Az állami stratégia a hozzáférés biztosítása és a területi egyenlőtlenségek leküzdése terén – a diffúzió jelenlegi szakaszában – a közösségi hozzáférési pontok létrehozását tűzte ki célul, mind nyilvános, mind korlátozottan nyilvános formában. Ennek ellenére költségvetési szempontból az egyéni hozzáférést célzó állami támogatás került túlsúlyba ebben az időszakban.

Az egyéni számítógépekhez való hozzáférést az Oktatási Minisztérium által felügyelt, 2003 júliusában indult és 2006 decemberében zárult *Sulinet Expressz Program* adókedvezmény-rendszere segítette. A program a számítástechnikai eszközök elterjedésének gyorsítását tűzte ki célul, de az internetes csatlakozás elősegítésének mellőzésével. Az adókedvezményes támogatási formáknak az a hátrányuk, hogy csak az adózó állampolgárok tudják igénybe venni őket, a bejelentett jövedelem nélkül élők nem. Továbbá a maximum 60 000 forintnyi támogatást csak az tudta igénybe venni, akinek volt ekkora adófizetési kötelezettsége. A programban felső jövedelmi korlátot vezettek be az első év után annak érdekében, hogy ne az amúgy is magas jövedelemmel rendelkező s így a számítástechnikai eszközöket saját erejükből is megvásárolni képes állampolgárokat támogassák. A több mint 50 milliárd forintnyi adókedvezményt felemészítő program során a mennyiségi növekedés elmaradt a várttól, de több mint félmillió számítógép-használó minőségi ugrást ért el. A megvásárolt új teljes konfigurációk száma meghaladta a 320 ezer darabot, de ezek egy része már meglévő számítógépek cseréjét jelentette. Így modernizációs szempontból sikeresnek mondható a program, a digitális megosztottságot viszont nem csökkentette, hanem még növelte is, mivel tovább erősítette a digitális megosztottság tipikus modelljének kialakulását. A már résztvevők (a „korai adaptálók” és a „korai többség”) modernizálták, javították hozzáférésüket, új résztvevők viszont nem jelentkeztek, a „kései többség” és a „lemaradók” hátrányos helyzete tovább romlott (a *Sulinet Expressz* értékeléséről lásd bővebben Magyarósi, 2005, 2007; *hvg.hu*, 2007).

Az otthoni számítógép megléte lehet a kiindulópontja az egyéni, otthoni internetkapcsolat megteremtésének, ez utóbbira azonban nem koncentrált a program, továbbá 2006 végéig internet-előfizetési díjat mérséklő támogatási forma sem épült ki a hátrányos helyzetűek számára, ellentétben más távközlési szolgáltatásokkal.

A közösségi hozzáférést megcélzó programok a fenti programnál sikeresebbek, de esélyegyenlőségi szempontból közel sem mondhatók tökéletesnek.

A *Közháló* program célja az elektronikus kormányzati gerinchálózatba be nem kapcsolt helyi közigazgatási szervek, közintézmények, közfeladatot ellátó egyéb szervek és a civil szervezetek széles sávú infrastruktúrájának fejlesztése volt. Ennek két „alhálója” volt: a *Sulinet* és a *Köznet*. A *Sulinet* program az oktatási intézményekben volt hivatott végpontokat telepíteni, az eMagyarország programmal több ponton is átfedésbe került *Köznet* program pedig nyilvános közösségi hozzáférési helyeket hozott létre, elsősorban a hátrányos helyzetű településekre koncentrálna. A 2006 közepére létrejött 6550 végpont 76%-a (4981 db) a *Sulinet* alháló, 24 %a (1569 db) a *Köznet* alháló része. A településtípus szerinti területi egyenlőtlenségeket a *Közháló* csökkentette, olyan településekre juttatva el az internetet, ahová piaci szereplők ezt nem tették volna meg. A lélek-

szám tekintetében a Közháló program 2006-ra 97%-os lefedettséget valósított meg, azaz a magyar lakosságnak csak a legkisebb településen élő 2-3 %-a maradt ki a Közháló program szolgáltatásaiból (KPMG Tanácsadó Kft., 2006).

A program kedvezményezettjei döntő többségben oktatási intézmények voltak: a végpontok háromnegyede ilyen intézménybe került. Nagyobb számú végpont épült még ki közművelődési intézményekben, önkormányzati hivatalokban és teleházakban. A hátrányos helyzetűek számára létesített korlátozottan nyilvános hozzáférési helyek, a szociális intézmények részesedése a programból 0.8%. Tehát a széles sáv biztosítása a Közháló program révén az iskolák tekintetében sikeresnek tekinthető, a hátrányos helyzetű, illetve kistelepek felzárkóztatásában vagy a hátrányos helyzetű csoportok által látogatott intézmények „netesítésében” kevésbé.

Az eMagyarország program elődje az „*eEsély – Esély a felzárkózásra*” című pályázat volt. Ennek a kifejezetten kistelepekre koncentráló, közösségi hozzáférési pontok létrehozását célzó programnak a keretében az ötezer főnél kisebb lélekszámú településeken 250, az ezer főnél kevesebb lakosú településeken pedig 500 intézmény (könyvtár, művelődési ház, nonprofit szervezet) jutott számítógépekhez és internet-hozzáféréshez. A MITS egyik kiemelt programja, az *eMagyarország-pont* program az addig csak a kifejezetten hátrányos helyzetű településekre koncentráló eEsély program kiterjesztéseként az összes közigazgatásilag önálló település nyilvános hozzáférési hellyel való ellátására irányult, olyan közösségi hozzáférési pontok megteremtésével, amelyek ingyen vagy nagyon csekély, rögzített mértékű ellenszolgáltatás fejében korszerű infrastruktúrával biztosítanak internet-hozzáférést a lakoságnak.

A 2005. év végéig összesen 2800 eMagyarország-pont jött létre, 1,8 milliárd forint támogatással. A program monitoringrendszer nem terjed ki megfelelő hatásvizsgálatra, így az eredményességét nem lehet pontosan lemérni (Állami Számvevőszék, 2005: 61).

Az eMagyarország-pont program egyik gyengeségének tekinthető, hogy a nyertes pályázók kevés (általában 2 db) számítógépet kaptak, így tömeges igényeket nem tudtak kielégíteni. Az eMagyarország-pontok „tudásközpontként” való működése kétséges volt. Számos helyen nem engedték meg az adathordozó eszközök (floppy, CD, pen-drive) használatát, vagyis ezeken a helyeken csak gyors üzenetváltásokra, játéokra és esetleg a világháló böngészésére nyílt lehetőség, hosszabb ideig tartó munkára, információk mentésére azonban nem. További problémát jelentett, hogy e közösségi hozzáférési helyeket a segítő személyzet hiánya miatt feltehetően a már használók, elsősorban fiatalok vették igénybe (Molnár et al., 2005). A program során létrehozott álló terminálok és kioszkok pedig elvben sem alkalmasak pár percnél tovább tartó informálódásra, inkább csak az internet fontosságának reklámozására jók, és nem segítik elő a tényleges internethasználat terjedését.

Az eMagyarország-pontokat 2006. december 31-ig kellett működtetniük a nyertes pályázóknak, az IHM addig az időpontig finanszírozta a hozzáférés költségeit: a létrehozott hálózat és brand fenntarthatósága hosszabb távon kezdettől fogva bizonytalan. Kérdéses tehát, mi lesz az eMagyarország-pontok további sorsa, az intézmények milyen forrásból tudják tovább működtetni őket.

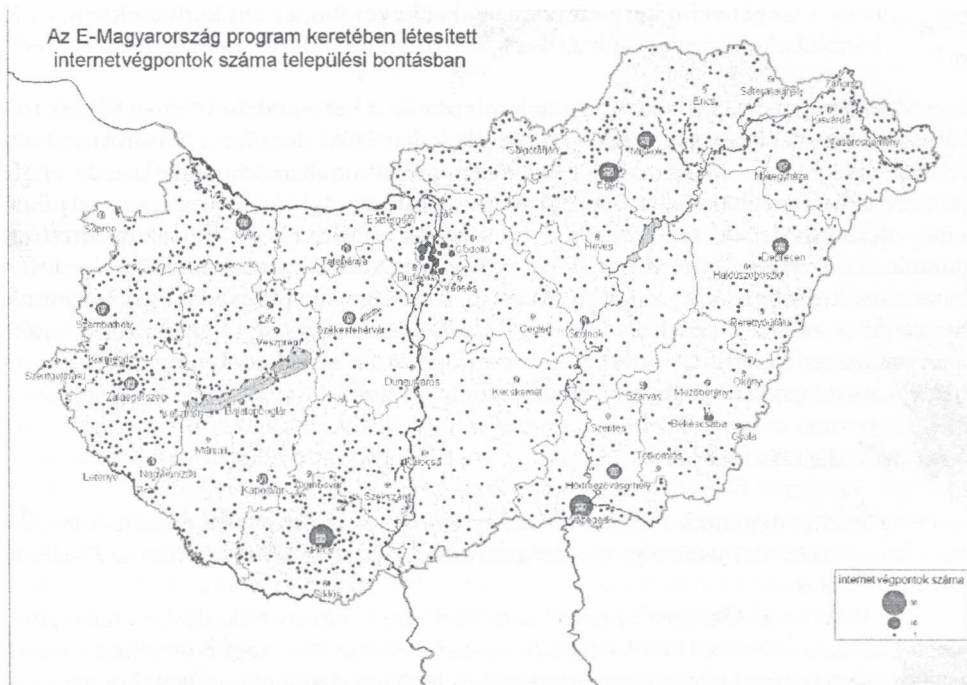
Az eMagyarország program egyik továbbfejlesztési lehetősége lett volna az eMagyarország-pontok átalakítása *E-esély pontokká*. A Társadalmi Integráció programfűzetben kiemelt célként szerepelt olyan közösségi pontok kifejlesztése, amelyeket a hátrányos helyzetű csoportok szívesen használnak (pl. idősek otthonaiban, fogyatéko-

sok érdekvédelmi szervezeteinél, roma közösségi házakban stb.). Az eMagyarország-pontok E-esély pontokká való fejlesztésével azokból valóban az esélyegyenlőséget szolgáló, IT-mentor munkatársak bevonásával sokoldalú segítséget nyújtani képes, akadálymentes intézmények válhattak volna (Társadalmi Integráció Programfüzet, 2004). Az E-esély pontokat a kormányzati ciklus végéig, 2006 májusáig tervezte létrehozni az IHM, de többszöri beharangozás ellenére sem jöttek létre.

Az eMagyarország-pontok értékelése kapcsán szükséges megemlítenünk a civil *Teleház Szövetséget*. Ennek az 1994-ben indult, közösségi hozzáférést és ehhez kapcsolódó szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szövetségnek 2006-ban 514 teleház volt a tagja, melyek közül 253–300 egyszersmind eMagyarország-pontként is funkcionált (www.telehaz.hu). Ez annyit jelent, hogy az eMagyarország program egy létező hálózat kapacitásának csak mintegy a felére épített, miközben új hálózatok és új pontok kialakítását is támogatta ott, ahol a közösségi hozzáférés részben már biztosított volt.

Területi lefedettség – területi esélyegyenlőtlenség

A nyilvános és közösségi hozzáférési pontok területi lefedettségéről nincs elérhető és pontos 2006. évi összesítő táblázat, így csak a sikeres pályázatokat összesítő adatokra (Molnár et al., 2005), a „Magyar Információs Társadalom” éves jelentésre, az IHM-nek a 2005 nyarán rögzített állapotokat feltüntetető bemutató térképére (Csepeli–Simon, 2005) és az eMagyarország-pontokat felsoroló honlap (www.emagyarorszag.hu) adataira lehet támaszkodni.

1. térkép. *Internetvégpontok településenként*

Forrás: Csepeli György – Simon Dávid: PPT bemutató, 2005.

Ezekből az adatokból három fő jellegzetesség olvasható ki:

1. A területi lefedésben, a pusztai fizikai hozzáférésben is vannak gondok. A Cserhát (Nógrád), a Cserhát három borsodi kistérsége, Belső-Somogy és Kelet-Tolna térségei maradtak ki a legtovább az államilag támogatott közösségi hozzáférési helyek létesítéséből. E területek mindegyike Magyarország leghátrányosabb régiói közé tartozik.
2. Tovább vizsgálva a táblázatokat és a térképet, az tűnik szembe, hogy a települések döntő többségében egy végpont létesült, és a közösségi hozzáférést biztosító hely általában egy-két számítógépet kapott pályázati úton. A települések közigazgatási határán belül – a fenti térségek kivételével – valóban van közösségi hozzáférési hely, de hogy ez tényleges fizikai hozzáférést jelent-e, az számos település esetében kétséges a távolságok miatt. A nagy alapterületű alföldi mezővárosok vagy az összevont települések esetében az „egy önkormányzat – egy hozzáférési pont” elosztási rendszer nem jelent területi lefedettséget. Egy sári lakos számára a dabasi hozzáférés, egy „felvéginék” az „alvégi” közösségi ház nem jelent tényleges hozzáférést.
3. A területi lefedést célzó programokból a közeg, a településen belüli szegregáció figyelembevétele sajnálatos módon hiányzik, ezért a www.emagyarorszag.hu adatai alapján megvizsgáltam, hogy Budapest területén milyen logika szerint oszlanak meg az eMagyarország-pontok. A kerületi megoszlásokból kitűnik, hogy a szegényebb kerületekben sokkal kevesebb, az elit kerületekben, a „jó környékeken” pedig több az ilyen közösségi hozzáférési pont.

A budapesti eMagyarország-pontok telepítését a kereskedelmi típusú helyek túlsúlya jellemzi, ezek (gyorséttermek, videotékák, kávézók) döntően a belvárosban koncentrálódnak. A kereskedelmi helyeken ugyan megtiltották az árukapcsolást, de a hely jellegét erősen meghatározhatja a fogyasztás előtérbe helyezése, s ezeken a helyeken nincs olyan ember, aki segíteni tudna a használat elsajátításában. Így az itt létesített pontokat csak olyan emberek tudják igénybe venni, akik nagy valószínűséggel már felhasználók. Árnyalja a képet, hogy a 106 budapesti eMagyarország-pont nagyobb hányada nyilvános hozzáférésű, csak 24 található közülük szociális vagy egészségügyi intézményben, a nyilvános helyek (közöttük is elsősorban a kereskedelmi egységek) azonban valamivel nagyobb arányban akadálymentesítettek.

Készségek: digitális írástudás

Az állami programok a készségek fejlesztése terén két nagy célt próbáltak megvalósítani: a *digitális írástudás megteremtését az oktatási rendszeren belül*, valamint az *IT-mentor hálózat kiépítését*.

Az IHM és az Oktatási Minisztérium által szoros együttműködésben megvalósított, az *oktatási rendszeren belül* a *digitális írástudás* elterjedését segítő programok mindegyike előírta a hátrányos településeken lévő oktatási intézmények infrastruktúrájának fejlesztését és az ott dolgozók képzését. Az általános iskolák számítástechnikai infrastruktúrájának fejlesztésére kiírt pályázat keretében a 3135 magyarországi telepü-

lésből 52 hátrányos helyzetű település vagy településrész általános iskolája jutott összesen 260 számítógéphez, illetve az oktatásban felhasználható szoftverekhez. A *Sulina Digitalis Tudásbázis* programjához kapcsolódóan több mint 1200 középiskola jutott az oktatást segítő prezentációs eszközökhöz. A „kakaóbiztos számítógép” néven elhíresült *Brunszvik Teréz program* keretében végül az irreálisan magas beszerzési árak miatt az eredetileg tervezettnek csak a fele, összesen 269 hátrányos helyzetű településen működő óvoda kapott informatikai eszközöket, 600 millió forint értékben.

Az oktatási területen megvalósított készségfejlesztő programokat összességükben eredményesnek tekinthetjük, ugyanakkor mennyiségi mutatóik nem túl impozánsak: a célcsoportoknak csak egy töredékét érték el.

A digitális írástudás elsajátításában és az infokommunikációs eszközök iránti igények felkeltésében kiemelt szerepük lehet az IT-mentoroknak. Az *IT-mentor program* célja az, hogy a létező közösségi hozzáférési helyeken szakképzett személyek segítsék az informatikában járatlan embereket. Kutatások szerint (Molnár et al., 2005: 26) a lakosság 40%-a digitálisan írástudatlan, így az idesorolható személyek felzárkóztatásához becslések szerint körülbelül 10-15 ezer IT-mentorra lenne szükség. Az első IT-mentorok képzése a civil szférában történt meg, majd 2006-ban megindultak a középfokú, államilag elismert OKJ-vizsgát adó képzési programok is. A képzés tartalmát viták kísérik (lásd www.it-mentor.hu, 2007. május 5-én kelt bejegyzés), de a szolgáltatásra felkészítő képzési program végül is beindult. Ezt jogszabályi változás is segíti: 2007 közepétől az IT-mentorok ügysegédi szolgáltatást végezhetnek.

Tartalomfejlesztés

A 2002–2006 közötti időszak állami támogatású tartalomfejlesztési programjai elsősorban a közszolgáltatások és a közérdekű információk digitális elérhetőségének biztosítására irányultak, a célokban is megfogalmazott esélyegyenlőségi vonzata kevés ilyen irányú programnak volt. Esélyegyenlőségi szempontból a támogatott tartalomfejlesztés a hátrányos helyzetűek vagy a tipikusan később csatlakozók esetében a digitális megosztottságot csökkentő tényező lehet, amennyiben az ilyen csoportok számára hasznos tartalmak minél előbb létrejönnek és elérhetővé válnak. A használók és a nem használók megosztottságának leküzdése részben „reklám” jellegű, de nagyon fontos esélyteremtő hatása is van, például a kulturális tőke növelésében. A *Sulina Digitalis Tudásbázis* programja az egyik olyan tartalomfejlesztési program, amely esélyegyenlőségi célokat valósít meg. Többek között mindenki számára ingyenesen elérhető digitális tananyagot, lexikont, szemléltető eszközöket hoz létre, s így az ezekkel kevésbé ellátott iskolák, tanárok és diákok is hozzájuthatnak ehhez a tudástárhoz mint „virtuálisan tárgyiasult kulturális tőkéhez”. Annak a kimondásához azonban, hogy a digitális tudástárakhoz való elvi hozzáférés ténylegesen növeli a kulturális tőkét, meg kell vizsgálni az internethasználati szokásokat. Bognár Éva kutatásából kiderül, hogy az iskolában az otthoni interneteléréssel rendelkező és az azzal nem rendelkező tanulók egyaránt főleg játéokra és kapcsolattartásra (*e-mail*, *chat*) használják az internetet. Viszont azok, akiknek van otthoni elérésük, otthonukban már használják információkeresésre, házi feladatok elvégzéséhez is a világhálót (Bognár, 2003). Tehát azok a rosszabb helyzetben lévő tanulók, akik csak az iskolában férnek hozzá az internethez, nem kulturális tőkéjük növelésére használják fel ezt a lehetőséget.

A társadalmi esélyegyenlőséget megcélzó tartalomfejlesztési programok szűk körében figyelmet érdemelnek a roma kultúra digitalizálására kiírt programok, melyeket alább mutatok be. Ezen kívül egyetlen, a tartalomfejlesztést esélyegyenlőségi címen megcélzó programot sikerült létrehozni, ám a 2004-ben nagy hanggal beharangozott, időseknek szóló Ezüstkor portál egy évvel később már nem létezett.

Hátrányos helyzetű csoportokra fókuszáló programok

Roma programok

A Roma programok egyik pillére a roma szervezetek támogatása volt, e célból az IHM két programot indított. A *Kisebbségi önkormányzatok informatikai infrastruktúrájának fejlesztése keretében* 488 roma kisebbségi önkormányzatnak juttatott informatikai eszközöket 200 millió forint értékben. A pályázat minden kisebbségi önkormányzat számára nyitott volt, de többségükben roma önkormányzatok kaptak támogatást, melynek keretében egy számítógépes konfigurációt, egy monitort és egy nyomtatót lehetett összesen nyerni, körülbelül 400 ezer forint értékben. Az *Országos kisebbségi önkormányzatok támogatása* keretében az ilyen önkormányzatok nem megfelelő munkakörülményeinek javítását célozta meg a program, 4, azaz négymillió forint értékben. A cél a kisebbségi anyanyelven folyó infokommunikációs munka segítése és az infokommunikációs eszközök anyanyelvi használatának elsajátítása volt.

A romák internethez való jobb hozzáférését a romák által gyakran látogatott kulturális intézmények, érdekvédelmi szervezetek (Cigány Kisebbségi Közösségi Házak, Roma Közösségi Központok stb.) infrastruktúrájának javításával lehetne elérni, mely jelenleg nem megfelelő. „Az Autonomia Alapítvány felmérése szerint a megvizsgált roma közösségi házak több mint harmada nem rendelkezik semmilyen számítógéppel” (Tausz, 2003). A kisebbségi önkormányzatok támogatása tehát indokolt, de a program ilyen formájú lebonyolítása erősen kifogásolható. A pályázati feltétel központi követelménye a képzett alkalmazott, munkatárs megléte vagy kötelező képzése volt. Ehhez képest a kötelezővé tett képzés elengedése a képző szervek forráshiánya esetén az eredeti feltétel komolyságát kérdőjelezi meg. Az összesen egy számítógépre és nyomtatóra kiterjedt támogatás felhasználásának „ellenőrzési” rendszere az általános iskolás „olvasónapló írásra” emlékeztet, ahol a „kisiskolást” egyoldalnyi kérdéssel ellenőrzik, hogy tényleg olvasott-e a nebuló. A formai követelmények: 1 db A4 formátumú oldal digitális változata, amelyben a kisebbségi anyanyelven le kellett írni „felsorolás jelleggel” (!), hogy a nyertes adott évben milyen dokumentumokat hozott létre és nyomtatott a számítógépen, továbbá ki kellett fejteni, hogy „mennyire sikerült elsajátítani” (!) a számítógép használatát.

Az esélyegyenlőségi céloknak jobban megfelelt a 3, szolgáltatásbővítést, tartalomfejlesztést támogató pályázat:

A *Roma kultúra digitalizálása* program a roma kultúra megismertetését és integrációját tűzte ki. A program költsége 12 millió forint volt, a „kulturális szempontból kiemelkedően fontos vagy nagy érdeklődésre számot tartó tartalmak” digitalizálását támogatta, s a tartalom nagyközönség számára való közzétételét kötelezővé tette, in-

gyenes vagy fizetős formában. A pályázat szerint lehetett csökkentett vagy teljes tartalmakat is létrehozni, és csak az előbbieket kellett ingyenessé tenni. Mindenesetre a pályázat nem tette kötelezővé, hogy a digitalizált tartalmak legalább egy részét ingyenesen elérhetővé kell tenni, azaz megvolt a lehetősége a teljesen térítésköteles tartalmak állami támogatással létrehozott előállításának. Ezt a programot egészítette ki részben a *Közzolgálati célú kisebbségi portál*, ahol roma történelmi események megjelenítése volt a cél. A program költsége 70 millió forint volt. A diszkriminációs esetek webes megjelenítése céljából az IHM támogatta a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Irodát* is, mivel ügyeik 90%-ában romákat képviselnek. A támogatás összege mindössze 4 millió forint volt.

A hátrányos helyzetű romák *oktatására, foglalkoztatására* összesen négy program szolgált. A 140 millió forintos költségvetésű *Roma online középiskolai program* 213 borsodi kisebbségi önkormányzati képviselőnek tette lehetővé a középiskola elvégzését online módon. A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány „*Czinka Panna*” tanulmányi ösztöndíjban részesülő tanulók iskoláinak – azaz évente öt általános iskolának – az IHM egy-egy számítógépet biztosított 1,7 millió forint értékben, továbbá a minisztérium támogatta a híres pécsi *Gandhi Gimnázium* informatikai infrastruktúráját 3 millió forint értékben. Ezek mellett futott az *eMagyarország tábor sorozat*, középiskola nappali tagozatán tanuló diákok számára. A táborban informatikai eszközökkel ismerkedhettek meg a diákok.

E programok céljai és célcsoportjai jól kiválasztottak, ugyanakkor a meglehetősen sokat reklámozott programok pénzügyi oldala nem igazán kielégítő. A roma diákok iskolai infrastruktúrájának fejlesztését szolgáló két program összköltsége csupán 4,7 millió forint volt, ami az informatikai eszközök árát tekintve kevés. A hatás viszont ismét nehezen megbecsülhető a sok párhuzamos pályázati lehetőség miatt, például az Oktatási Minisztérium *esélyteremtő-integrációs* programja támogatta a következő feladatokat: a cigány kisebbségi nevelésben, oktatásban felhasználható módszertani anyagok kidolgozása; kisebbségi pedagógus-továbbképzések; roma fiatalok képzésének segítése.

Összességében elmondható, a programok céljaikban megfelelőek voltak, de nagyon szórványosak. Hatásuk – hatásvizsgálat és más roma fejlesztő programokkal való összevetés hiányában – nehezen felbecsülhető.

Fogyatékosággal élő személyekre irányuló programok

A fogyatékos személyek esetében a leginkább kiemelendő állami szerepvállalás az esélyegyenlőség horizontális elvként való érvényesítése volt: Az eMagyarország-pontok pályázat keretében az IHM pozitív diszkriminációban részesítette azokat a pályázatokat, ahol akadálymentes környezetet tudtak biztosítani. E mellett a célcsoport digitális hozzáférést segítő közvetlen támogatására egy, oktatásának és foglalkoztatásának elősegítésére egy programot indított, mindegyik program pályázati és nem normatív volt.

A *látássérültek eszköz- és szoftverpályázata* keretében közép- vagy felsőoktatásban tanuló látássérültek speciális számítógépre és szoftverekre, a nem tanuló látássérültek csak képernyő-felolvasó szoftverre és speciális perifériákra pályázhattak. A programra

131 millió forintot szántak, 435 pályázóból 415-en kaptak eszközöket. A 2001-es népszámlálás (KSH) szerint 83 040 látássérült van az országban, ebből 9 443 egyáltalán nem lát. A Magyar Vakok és Gyengénlátók Szövetsége által adott információk szerint 1800-2000 fő 18 év alatti, s 13 000-14 000 munkaképes korú látássérült él Magyarországon. Vagyis a 415 kiosztott eszköz nagyon kevés létszámukhoz képest. A cél lehetne JAWS eszközök normatív támogatása is, amit a Magyar Vakok és Gyengénlátók Szövetsége már 2002-ben is szorgalmazott. A fenti, összesen 15 000-16 000 aktívnek és tanulóknak tekinthető látássérült jó minőségű számítógéppel és megfelelő programokkal való ellátása (ezeket reálisan 300 ezer forinttal számolva) mintegy 4,5-5 milliárd forintba kerülne. Ez nagy összeg, de a Sulinet Expressz 50 milliárd forintot meghaladó adókedvezmény-programjához képest nem aránytalan. Az egyéni hozzáférést átgondoltabban támogató állami politikának lehetett volna az is a végkimenetele, hogy kevesebb közép-osztálybeli jut digitális fényképezőgéphez, de az összes tanuló és aktív korú látássérült esélynövelő tanulási és munkaeszközt kap.

A *Fogyatékos diákok integrált oktatását elősegítő pályázat* keretében hardver-, szoftver-, valamint speciális kiegészítő eszközökre nyújtott támogatást nyert el 55 fogyatékossgal élőket tanító közoktatási intézmény, 150 millió forint értékben. A kizárólagosan fogyatékosokkal foglalkozó intézmények 5 millió, az integrált képzést nyújtó intézmények 2 millió forintos értékhatárig pályázhattak eszközökre iskolánként. Az eszközöket közbeszerzéssel az IHM rendelte meg, és adta az iskoláknak. A pályázat feltétele volt, hogy az elnyert eszközök használatát lehetővé kell tenni más intézmények fogyatékossgal élői számára is. Az elbírálás során előnyt élveztek a hátrányos helyzetű településeken található iskolák, azok az intézmények, melyek más oktatási-nevelési intézményeknek is tudják biztosítani az eszközhasználatot, illetve a tanrenden kívül is elérhetővé tudják tenni az eszközöket. Továbbá a kizárólagos fogyatékossgal élőket oktató intézmények közül előnyt élveztek az egységes általános és középiskolák, s az integrált intézmények közül azok, ahol több integrált osztályt indítottak.

Az ún. *Táv munka pályázat* által mintegy 1300 távmunkahelyet létesített az IHM a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériummal közösen. A program 2002 októberében 500 millió forint keretösszeggel indult, de a nagyszámú érdeklődés miatt 679 millió forintra módosult (Állami Számvevőszék, 2005) A program 2003 és 2004 között is folytatódott, 2004-ben további 100 millió forintos támogatással (Molnár et al., 2005) A támogatás feltétele volt a létrehozott munkahelyek legalább két éves időtartamra történő fenntartása. A pályázat nem csak fogyatékossgal élőket foglalkoztatókat támogató, hanem egyéb hátrányos helyzetűeknek munkát adókat is. Az IHM tájékoztatása szerint a programban elsősorban fogyatékossgal élők elhelyezkedését segítették. Az Állami Számvevőszék jelentése szerint a pályázat lebonyolítása során „a feladatok és felelősségek nem egyértelműen lettek meghatározva, a folyamatba épített kontrollok hiányosak voltak” (Állami Számvevőszék, 2005: 71). Az ÁSZ vizsgálatba bevont esetekben a támogatási összeg 46%-át *nem* rendeltetésszerűen használták fel.

A *K+F és tartalomfejlesztési pályázat* célja „alkalmazások és eszközök fejlesztése hallás-, látás- és mozgásfogyatékosok számára” volt. A program az Oktatási Minisztériummal közösen került kiírásra, 16 pályázót 80 millió forint értékben támogattak. A tá-

mogatott projektek elsősorban vakoknak felhasználható internetes felület és „Java alapú mobil kliens- és szoftverkeretrendszer” fejlesztését szolgálták. A *Digitális írástudás és pályázatíró tréning* keretében a fogyatékossgal élő embereket segítő mintegy 50 civil szervezet munkatársai tréningen vehettek részt, ahol megismerhették az IKT-eszközök használatát, és megtanulhatták, hogyan kell pályázatot írni.

Összefoglalóan: A „hálót adj, ne halat” elv érvényesült majd minden pályázat esetében, ami üdvözlendő. Az integrációs elvek jól jelentek meg a kiírásokban. Ugyanakkor a végrehajtás módja megkérdőjelezhető: a látássérültek számára nyújtott támogatás jó, de csak töredékét érinti a célcsoportnak. A távmunkaprogram ugyan 1300 munkahelyet hozott létre fogyatékosok számára – ami példaértékű lehetne, ha az Állami Számvevőszék szerint a támogatására szánt források egészét a célra fordították volna. Szintén a fenti alapelvet szolgálta a fogyatékossgal élőket segítő civil szervezetek munkatársai számára indított pályázatíró, IKT eszközöket bemutató tréning. A tanulmány elején említett, a célcsoport igényeire specializált programok, az ilyen irányú látásmód hiánya is tetten érhető. A fogyatékossgal élők hozzáférését az eMagyarország-pont pályázatban bevezetett pozitív diszkriminációs eszközzel próbálták segíteni, ami üdvözlendő. Ugyanakkor az IHM-nek az otthoni elérés segítségét lett volna célszerű támogatnia a mozgáskorlátozottak esetében, amit már 2002-ben megfogalmazott a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége elnöksége: „Az internet elérése és az ehhez kapcsolódó távközlési díjak tehervállalása legyen mindenkor arányos mértékű. Ha például a korlátlan időtartamú elérés és távközlési díja (pl. ADSL vagy kábeltévés kapcsolat) a bruttó átlagbér 10 százaléka körüli összegbe kerül, akkor a kormány biztosítsa, hogy a súlyosan mozgáskorlátozott (I. és II. csop. rokkantak) számára ez az átlagos rokkantnyugdíj 10 %-áért legyen elérhető. A csökkentett időtartamú elérések áráránya is hasonló legyen” (Tausz, 2003: 28).

A MITS egyik fő célkitűzésének, a fogyatékossgal élők normatív támogatásának megteremtésére semmilyen lépés nem történt. A programok pedig – mint a romák esetében is – szigetszerűek. Így a „működő projektek jelentős része – egy-egy minisztériumi szintű program mellett – továbbra is az érdekvédelmi szervezetek, alapítványok munkájának eredménye. Sajnos ez a fogyatékossgal élők hátrányos helyzetének konzerválásához vezethet, ráadásul így éppen azok nem tudnak élni a modern kor nyújtotta lehetőségekkel, akik a leginkább rá lennének szorulva azokra” (Magyar Információs Társadalom: Éves jelentés, 2005: 8).

Idősprogramok

Az eMagyarország-pont program az idősek hozzáférését is próbálta javítani, azáltal, hogy korlátozottan nyilvános intézmények, idősek otthonai és idősek klubjai is pályázhattak. 2006-ig 200 nyugdíjasklub kapcsolódott be a programba. Az idősek által gyakrabban látogatott intézmények – könyvtárak, művelődési házak, egyházak támogatásával közvetve az idősek hozzáférését is segítették. Ezenkívül néhány tanfolyamot és egy, a nagyszülőket bevonó internetes versenyt támogatott az IHM. Ezeket a szigetszerűnek sem nevezhető kezdeményezéseken túl más programot nem indított az IHM – a MITS és a Társadalmi Integráció programfüzet célkitűzései ellenére.

Konklúzió: a digitális esélyegyenlőség helyzete és az ez irányú programok összefoglaló értékelése

A digitális esélyegyenlőség biztosítása társadalmopolitikai feladat és eszköz egyszerre. A digitális megosztottság, a számítógép- és internethasználat széles körű elterjedésének elhúzódását gazdaság- és társadalmopolitikai eszközökkel érdemes mérsékelni. Az információs társadalomba való bekapcsolódással a hagyományos hátrányok bár meg nem szüntethetők, de mérsékelhetők. A digitális esélyegyenlőséget megteremteni kívánó hazai politika közel sem kielégítő. A Magyar Információs Társadalom Stratégiában a digitális esélyegyenlőség biztosításával kapcsolatban bonyolult és hangzatosan megfogalmazott célok összességében megfelelnek az esélyegyenlőségi elvárásoknak, de a végrehajtás, a programok megvalósítása sok kivetnivalót hagy maga után.

Az IHM által indított hátrányos helyzetű csoportokra irányuló programjairól nem készült hatásvizsgálat, így eredményességéről keveset lehet tudni, az biztos, hogy az elmúlt fél évtizedben a digitális megosztottság összességében alig csökkent. A programokról összességében elmondható, hogy céljaik megfelelőek voltak, de a programok mennyisége csekély volt, végrehajtásuk egyes esetekben erősen kifogásolható. A programok szigetszerűek: hátrányos helyzetű csoportok számára célzottan összesen és ténylegesen alig tucatnyi indult. Az Állami Számvevőszék szerint a felelősségi és finanszírozási viszonyok nem egyértelműek, egyes esetekben a források jelentős része nem a célt szolgálta. A – sokszor nem támogatott – civil kezdeményezések számos alkalommal sikeresebbek és hatékonyabbak az állami programoknál: így egyszerűbb, hatékonyabb lenne a létező szervezeteket és kezdeményezéseket támogatni, mint „felülről” új struktúrákat létrehozni.

Irodalom

- Állami Számvevőszék (2005): Jelentés az Informatikai és Hírközlési Minisztérium fejezet működésének ellenőrzéséről – 0532.
- Bognár Éva (2003): A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai és a sulinet. www.ithaka.hu
- Bognár Éva – Galács Anna (2004): A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója. „DIGITAL GAP” nemzetközi összehasonlításban. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok.
- Bourdieu, Pierre (2000): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter: *Szociológiai irányzatok a XX. században II.* Budapest, Új Mandátum.
- Csepeli György – Simon Dávid (2005): Esélyegyenlőség és Információs Társadalom - Fogyatékkal élők, hátrányos helyzetűek és civil szervezetek. IHM PPT bemutató.
- Dessewffy Tibor – Galács Anna (2002): „A dolgok új rendje”. Technológiai diffúzió és társadalmi változás. In: *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 1.* Budapest, Infonia-Aula. ITHAKA, www.ithaka.hu
- Digitális egyenlőtlenségek* (2003): Magyarországi helyzet, nemzetközi példák és alkalmazásuk. ITHAKA, www.ithaka.hu
- Digitális szakadék monitor* (2004): Nemzetközi példák és magyarországi alkalmazás. ITHAKA, www.ithaka.hu
- Esély kutatás „A” (2002): Az Informatikai és Hírközlési Minisztérium megbízásából készítette a Szociodoxon BT. IHM munkaanyag.

- Ferge Zsuzsa – Várnai Györgyi (szerk.) (1987): *Szociálpolitikai ma és holnap*. Budapest, Kossuth.
- Galács Anna – Molnár Szilárd (2003) Magyarországi információs egyenlőtlenségek. In: *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 1*. Budapest, Infonia–Aula, 138–160. o.
- hvg.hu (2007): Könnyű belekötni – Sulinet Expressz: bukás vagy siker? www.hvg.hu (Letöltés ideje: 2007. 01. 31.)
- KPMG Tanácsadó Kft. (2006): *A Közháló program folytatásának koncepciója 2007–2009*. IHM munkaanyag.
- Magyar Információs Társadalom: Éves jelentés (2005):
www.ittk.hu/web/docs/ITTK_MITJ_2005.pdf
- Magyar Információs Stratégia (2003): www.ihm.hu
- Magyarósi Csaba (2005): *Kidobott milliárdok*. www.index.hu (Letöltés ideje: 2005. 04. 07. 12:54)
- Magyarósi Csaba (2007): *Sulinet Expressz, a halott mutáns*. www.index.hu (Letöltés ideje: 2007. 01. 03. 11:59).
- Molnár Szilárd (2002) A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom* 4: 82–101. o.
- Molnár Szilárd et al. (2005): A hozzáférési pontok humán-infrastruktúrájának fejlesztése, az IT-mentori szakma kialakítása kutatás zárótanulmánya. www.szmm.gov.hu (Letöltés ideje: 2006. 12. 08. 12. 45).
- Nemzeti Információs Társadalom Stratégia (2001): www.ihm.hu (Letöltés ideje: 2006. 04. 07. 11:33).
- Pintér Róbert (2002): Miért nem interneteznek az emberek, digitális szakadék és televízió. MSZT konferencia előadás. www.mtapti.hu/mszt
- Rigler András (2002): Társadalmi egyenlőtlenségek az infokommunikációs eszközök használatában. MSZT konferencia előadás. www.mtapti.hu/mszt
- Sen, Amartya (2003, 2004): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat. I–II. *Esély* 2003/6, 2004/1.
- Simák Katalin – Borovitz Tamás (2003): Hozzáférhetőség és technológia. *Információs Társadalom* 3–4: 157–163. o.
- Tausz Katalin (2003): eESÉLY: az informatikai esélyegyenlőség komplex programjai. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Társadalmi Integráció Programfüzet (2004) Magyar Információs Társadalom Stratégia programfüzet-sorozat, Informatikai és Hírközlési Minisztérium. www.ihm.hu

Egyéb források

Pályázati archívumok: www.om.hu, www.ihm.hu